

Az európai egyesülés a történész szemével

Az *Európa alapító atyái* sorozatban eddig politikusok életpályáját és nézeteit vizsgáltuk. Most, rendhagyó módon, egy történész és történefilozófus könyve alapján mutatjuk be az európai egyesülés történetét és fő elveit. Oscar Haleckit a fiatalkorától kísérő interkulturális környezet, a mély katolikus vallásosság és a nemzetek megbecsülése alkalmassá tette, hogy megírja Európa történetét.

Egy interkulturális környezetben alkotó történész

Az európai egyesülés gazdasági és politikai vonatkozásait szokás kiemelni. Ritkán szoktunk a hétköznapiakban gondolkodni az európai integrációról úgy, mint egy nagyszabású történelmi projektről. Az Európa alapító atyáiról szóló sorozatban mindenképpen be kell mutatni egy Európa-léptékben gondolkodó történészt is, a politikusok mellett.

Van-e Európának olyan értelemben egységes történelme, mint egy-egy államnak, nemzetnek? Időről időre történészek kísérletet tesznek egy átfogó, meta-szintű Európa-történet megírására. A belga Henri Pirenne és a holland Johan Huizinga neve nemcsak hazájukban, hanem egész Európában, így Magyarországon is ismert, különösen utóbbi, *A középkor alkonya* (eredeti címe: *Őszi középkor*) címmel megjelent könyve révén. Christopher Dawson *Európa születése* és Hans Freyer *Európa története* címen próbálta egységes keretben tárgyalni a kontinens történetét. Minden ilyen nagyszabású Európa-történet három kihívással küzd. Egyrészt, nagy a kísértés, hogy az Európa-történetet úgy mutassák be, mint a nagy országok és népek – angolok, franciák, olaszok, németek, spanyolok – történetét, elfeledkezve a kis népekről. Így valójában, az esetek többségében Nyugat-Európa-történetek születnek. Másodszor, a szerzők hajlamosak arra, hogy elfeledkezzenek a nacionalizmus pozitív értékeiről. A nemzet egy olyan közösség-szerveződési egység, amely csak Európában, illetve a világ Európa által tartósan befolyásolt övezeteiben alakult ki. Európa története elképzelhetetlen a nemzet fogalma és a nemzetállamok

létezésének figyelembe vétele nélkül, ám fennáll a veszély, hogy a történész nem tudja egységben kezelni a nemzetek történetét, és így az anyag széthullik országtörténetek sokaságára. Harmadszor, egy Európa-szintézis nem ragadhat le a politikátörténetnél, hiszen a kultúra, a termelés és a pénzügyek területén az egyes európai országok közötti kapcsolat sokkal könnyebben vizsgálható.

Oscar Halecki (1891-1973) elkerülte mindhárom csapdát. Ebben segítségére volt szintetizáló képessége, olvasottsága, és kétségtelenül az is, hogy alkalma volt megismerkedni sok kultúrával. Interkulturális környezetben született és élt: az Osztrák-Magyar Monarchiában, német-horvát családban látta meg a napvilágot, mivel azonban fiatalon Lengyelországba költözött, és lengyel tudományos környezetben mozgott, a világ lengyel történészként tartja számon. A II. világháború alatt két alkalommal kellett hazát váltania: Lengyelország német megtámadását követően Franciaországba, az emigránsok Mekkájába költözött, majd a francia vereség után, a hitleri Németország elől az Egyesült Államokba menekült. 1944-től a New York City-ben található jezsuita Fordham Egyetemen, majd a Montreali Egyetemen, és párhuzamosan a Columbia Egyetemen oktatta Kelet-Európa történetét. Emellett számos európai egyetem avatta tiszteletbeli doktorrá, és megkapta a Becsületend keresztjét.

Mivel a két világháború felforgatta Halecki életét, és mindannyiszor lakóhelyet és kultúrát kellett változtatnia, érthető, hogy érzékenyen reagált a társadalmi mozgásokra.

Egyik alkalommal egy birodalom, másik alkalommal egy nemzetállam polgáraként élte meg az összeomlást, ami arra ösztönözte, hogy eltöprengjen a történelmi dinamikáról: mi tartja fenn az államokat, hogyan váltakozik a birodalmiság és a nemzetállamiság Európa történetében. Lengyelként és katolikusként elutasította a két totalitárius rendszert, a nemzetiszocializmust és a kommunizmust, amelyek kis híján elpusztították hazáját. A katolikus vallás és a vallástól függetlenül kialakult humanizmus eszmei szövetségében látta az európai civilizáció fennmaradásának zálogát. Katolikus és humanista alapon, valamint nem különben az erős antikommunizmus okán vallotta az amerikai-európai szövetséget, és az európai egységet lépcsőfoknak tekintette egy magasabb szintű egység, az atlanti szövetség felé.

Amennyiben Halecki értékrendjét összevetjük a korábbi alapító atyákkal, akkor számos közös metszetet találunk. Valamennyi ismerttetett alapító atya számára, [Spinelli](#) kivételével, fontos érték volt a vallásosság, illetve a katolicizmus. Az öt alapító atyából csak [Churchill](#) érkezett protestáns környezetből, a többiek a katolikus világban szocializálódtak. Valamennyien élesen szemben álltak a kommunista és náci eszmével, és mindannyian szükségesnek látták a társadalmi igazságosságot, a szolidaritást. Hasonlóan [Robert Schuman](#), [Jean Monnet](#) és [Konrad Adenauer](#) személyiségéhez, Halecki a perifériáról jött: úgy vált lengyel történésszé, hogy horvát-német családban született, és Bécsben, egy interkulturális fővárosban élt és tanult. Egy fontos különbség, hogy Halecki egy nagyobb keret, az atlanti közösség

szükségessége felől tekint az európai történelemre. A másik fontos különbség az alapító atyák többségétől, hogy Halecki reflektál a gyarmatosításra. Ezt rajta kívül csak Churchill tette meg, ám jóval szűkszavúbban, és mivel államférfi volt, korántsem mentesen a saját politikája (és a Brit Birodalom) magasztalásától. Halecki nem tudta kivonni magát azon szocializáció alól, amely a gyarmatbirodalmak fénykorát jellemezte. Művében, bár elismeri a gyarmatosítás során alkalmazott kegyetlenségek tényét, sokkal többet ír a gyarmatosítás pozitív hatásairól, amellyel hozzájárult a különböző régiók és kultúrák egybeszerveződéséhez. Mondhatni, Halecki a globalizáció előszobájának vagy bölcsőjének tekinti a gyarmatosítást, anélkül, hogy leírná a globalizáció szót (amely csak az 1970-es években jelent meg). Megmutatkozik Halecki globális szemlélete a gyarmatosítás kérdésében más módon is: egyforma súllyal kezeli az európai és az Európán kívüli vagy félig európai (amerikai, japán, orosz) gyarmatosítók ténykedését.

Róma és Hellasz: Egység és sokféleség

Halecki egyszerre volt benne a birodalmi, és a kisállami hagyományban. Ugyanakkor élete nagy részét az Egyesült Államokban töltötte, ezért egy nagyobb rálátással rendelkezett Európa történetére. Ezért hangsúlyozza *Európa millenniuma* című 1963-as szintézisében az atlanti szövetséget, miközben Európa történetében nagy – és pozitív – szerepet tulajdonít a kisállamoknak.

Hendrik Brugmans, a brugge-i Európa Egyetem rektora az Európa millenniuma előszavában kitér a kisállamiság és Európa közötti problémára: „a nacionalizmusnál kevés európaibb dolog akadt”. Halecki, talán azért, mert egy kis népeket egybefogó birodalomban született, igyekezett kitekinteni Európa minden területére, szakítva a Nyugat-központú szemlélettel, valamint a kis népek történetét egyenrangúan tárgyalta a nagyhatalmak történetével. Ahogyan írta, „a történészek még mindig hajlamosak arra, hogy eltúlozzák az európai nagyhatalmak szerepét, ami legalább oly félrevezető, mint – korábban – Nyugat-Európa szerepének túlhangsúlyozása.” (262.)

Másrészt, igyekezett nem elveszni a politikatörténetben, hanem egyforma mélységben tárgyalta a vallás, kultúra, művészetek, gazdaság, pénzügyek és a tudományos forradalmak történetét. Halecki a kereszténységre mint az Európát meghatározó eszmére fűzi föl a maga Európa-történetét. Harmadszor, fontos kiemelni, hogy a katolikus identitás befolyásolta a történész szemléletét, ami megint nem vonatkoztatható el attól, hogy egy katolikus dinasztia (a Habsburgok) birodalmában született és itt is töltötte élete első három évtizedét, egészen a birodalom összeomlásáig. Bécsben, majd Krakkóban dolgozott egyetemi tanárként, és mivel az egyetemi közeg, főleg ebben a korban, nyitottabb és függetlenebb szellemű, mint a társadalom egésze, Halecki nem érzékelte a nemzeti elfogultságot. Így Haleckinek pozitív attitűdje alakult ki a soknemzetiségű birodalom és a kis népek közötti együttélésről.

Negyedszer, fontos kiemelni, hogy Halecki szemlélete szakít a „sötét középkorról” szóló tézissel, ami a középkor korai századait a stagnálással azonosította. Éppen ellenkezőleg, hangsúlyozta, hogy Európa mint kulturális egység megszületése a középkorban történt. Különösen Nyugat-Európa megszületése kötődik a középkor első századaihoz. Majd Közép- és Kelet-Európa királyságai követték a nyugati fejlődést.

Halecki számára Európa kezdetét a görög-római civilizáció kialakulása jelenti. Szerencsés módon ez a civilizáció találkozott a közel-keleti gyökerű őskereszténységgel. A Római Birodalom kultúrája megőrizte a görög filozófiát, és sikeresen integrálta a kereszténységet, így végülis a korai egyházatyák felfogása szerint a Római Birodalom kialakulása a Gondviselés eszköze volt, egy ilyen egység nélkül ugyanis a kereszténység sem terjedhetett volna el.

Mielőtt elmélyítjük a „keresztény Európa” fogalmát, érdemes még elidőzni a két antik kultúra viszonyánál. Halecki hangsúlyozza, hogy a görögök „szellemi téren a legnagyobb politikai zűrzavar közepette is rendkívüli teljesítményekre voltak képesek.” (28.) Az ókori Hellaszban Arisztotelész és tanítványai 150 polisz alkotmányát gyűjtötték össze a Kr. e. 4. században. A görögök megszokták a politikai sokféleséget, ebből Halecki levezeti, hogy Alexandrosz, azaz Nagy Sándor birodalma téves elképzelésen alapult. Ehhez képest Róma kezdettől arra törekedett, hogy politikai hatalmát kiterjessze Itália egészére, majd elvigye uralmát a létező világ széléig.

Hogy mennyi volt ebben a szándékoltság és a véletlenszerűség, arra Halecki nem tér ki. A történész egyfajta dialektikus látásmóddal Hellasz és Róma örökségének folytatását látja az európai történelemben: eszerint a görögök öröksége „a kis államok és nemzetek jogai és létjogosultsága”, a rómaiaké a nagyállami hagyomány. (29.) Ha ezt a kettősséget rávetítjük a mai európai politikára, a föderalizmusról és Európai Egyesült Államokról szóló vitákra, akkor azt mondhatjuk, hogy a föderalisták a római, a föderalizmust elutasítók, azaz a „nemzetek Európáját” vallók a görög tradíciót viszik tovább.

A Római Birodalom fontos szerepet játszik az európai egységesülés szellemi alapját tekintve. Európa jogi és katonai téren is sokat tanult a rómaiaktól, ahogyan az államszervezés terén. Ez olyannyira így van, hogy Halecki két – egymással ellentétes – példát hoz a Római Köztársasághoz való viszonyulásra. A példák azért is érdekesek, mert eltérő léptékű államokról szólnak, és jól mutatják, hogy a „méret a lényeg”, azaz az ország nagysága befolyásolja a Róma politikai és kulturális hagyományához való viszonyt. A lengyel 17-18. századi nemesi köztársaság alkotmánya egyenesen a Római Birodalomból merített. Még államformája is afféle vegyes rendszer volt, hiszen király állt az állam élén, de az országgyűlés, azaz a nemesség választotta a királyt, nem volt automatikus a *primogenitúra*, vagyis az elsőszülöttség, és a nemességen belül az arisztokrácia kezében volt a döntő befolyás. Együtt volt tehát a respublika (valamennyi nemes egyenlőségén alapuló „köztársaság”), a születés uralma (arisztokrácia) és a király

uralma (monarchia). Az ellenpélda Firenze. A reneszánsz kori, köztársasági Firenzében élesen bírálták a római birodalmiság hagyományát, és elutasították a caesari hatalomgyakorlást, olyannyira, hogy a firenzeiek egyáltalán nem voltak büszkék arra, hogy Julius Caesar alapította a városukat. Ebből a két példából látható, hogy a mai vita a birodalmiságról és a kisállamiságról mint az európai egységesülés két módjáról nem újdonság. A középkorban a kisállamok és a városállamok féltékenyen őrizték jogaikat és önállóságukat, míg a nagy államok képviselték Róma tradícióját.

A nacionalizmus és a nemzetek Európája

A korábban tárgyalt európai alapító atyák megértően nyilatkoztak a kisállami hagyományokról és a nacionalizmusról. Jean Monnet a kivétel, aki kezdettől Francia-Brit Unióban, majd később francia-német egységben gondolkodott. Robert Schuman például az alábbi kijelentést tette: „A hazafiság, ez a nemes érzés, amely a nemzeteket formálta, s amely nagyszerű tettek végbevételére sarkallta őket, eltávolodva eredeti irányától gyakran fanatikus türelmetlenséggé torzult, és így a bizonytalanság és testvérgyilkos viszályok forrásává vált. Nem vagyunk, sohasem leszünk a haza eszméjének tagadói, s nem feledjük iránta valós kötelezettségeinket. De egyre világosabban felismerjük, hogy minden haza felett létezik a köz java, amely felette áll a nemzeti érdekek, a közjó, amelybe országaink elkülönült érdekei gyökereznek és keverednek.” (Robert

Schuman: Európáért. 29.) A nacionalizmus teljesen természetes jelenség Halecki felfogásában. Ezért hosszan elidőz az egyes államok, illetve nemzetek kialakulásánál.

Halecki a földrajzi felfedezéseknek és a gyarmatosításnak fontos szerepet tulajdonít, két okból: mert ezáltal Európa elvitte a saját értékeit és eszményeit a világ más tájaira, másrészt az idegen tájakkal, más népekkel való megismerkedés visszahatott az európai gondolkodásra. Mint írja, az, hogy a „Föld népei a ő [ti. az európaiak – P. Á. megjegyzése] kezdeményezésükre kerültek érintkezésbe egymással, még inkább megerősítette őket azon meggyőződésükben hogy gondviselészerű, egyetemes küldetés teljesítenek.” (245.) Halecki szerint a módszerekre nem kell büszkének lenni, de „a helyzet azonban akkor sem lett volna jobb, ha a világ elkerülhetetlen egységesülése más, például valamely ázsiai önkényúr hódításai révén valósult volna meg.” (245.)

Halecki reflektál az 1951-es Európai Szén- és Acélközösségre, majd az 1957-es Európai Gazdasági Közösségre. Egyfelől Halecki kiemeli, hogy az Európai Gazdasági Közösség területe egybevág a Nagy Károly-i mag-Európával. Halecki nem tartja elégségesnek Európa gazdasági egybeszerveződését, de megérti, hogy a háború utáni újjáépítés kívánta a gazdasági közösség megalapítását. Ugyanakkor felhívja a figyelmet, hogy a kultúra az a terület, ahol a legkönnyebben megvalósítható az egység. Érdekes ez a vélemény, mert a kereszténydemokrata alapítók – Schuman, Adenauer, De Gasperi,

Monnet – spirituális jelentőséget láttak a gazdasági közösségben. Felhívja a figyelmet az európai egyetemi világra, amely a történelem nagy részében a kultúraközi kapcsolatok fellegvára volt. Erre a szellemi előzményre alapozva Halecki megvalósíthatónak látja egy európai szintű felsőoktatási rendszer kiépítését.

Halecki számára két kérdés adódik: egyrészt az Egyesült Államokkal való kapcsolat, másrészt a hazafisághoz való viszony. Szerinte „a hazafiság, amennyiben valamely nemzet és annak tradíciója iránti sajátos elkötelezettséget jelent, nem lehet akadálya egy olyan, nagyobb politikai alakulat megteremtésének, mely, akár csak a múltban létrejött föderációk, különböző nemzeteket foglalna magában.” (361.) A másik problémát a Szovjetunió jelenti. Halecki úgy véli, hogy sok ország nem mer csatlakozni az Európai Gazdasági Közösséghez a Szovjetuniótól való féltében. De éppen a kultúra jelenthet egy közös alapot az európai alapító országok és azon államok között, amelyek időlegesen kimaradnak az egységből. Óva inti az európai egység politikusait attól, hogy harcoljanak a nemzet fogalma ellen. Úgy véli, hogy Európa sokfélesége természetes módon a nemzetek Európáját teszik lehetővé.

Az atlanti kor felé?

Halecki két feltételt állít fel, annak érdekében, hogy az egész világon a törvény uralkodjon. Az egyik az európai-amerikai összefogás.

Mint a történész írja, „a földgolyót” egy „egésznek” kell tekinteni. Ebből kiindulva Európának azzal a térséggel kell kiépítenie a szoros együttműködést, amellyel amúgy is kulturális kapcsolattal rendelkezik. A cél az, hogy „folyamatos és jóval szorosabb együttműködés alakuljon ki a viszonylag kis területű és a népességét sem tekintve sem túl nagy egyesült Európa és az új Európa között, melyet az európai millennium második felében alapítottak az Atlanti-óceán túlsó partján.” (367.) Halecki egyenesen „Egyesült Euramerikáról” ír. A második feltétel a kereszténység kiteljesedése. Halecki amellett érvel, hogy ma már nincs éles ellentét e kettő között. Halecki láthatóan illeszkedik a történész Arnold J. Toynbee nézetéhez, aki szerint a keresztény világrend révén a világ egységesül. Ami az első feltételt illeti, Halecki az amerikai társadalmat jelképező „olvasztótégelyt” a kulturális sokszínűséggel azonosítja, amely szerinte mindig jellemezte az európai közösséget. Emellett méltatja az amerikai egyetemi életet, amely kedvező alapot jelent az amerikai és európai értelmiségiek közötti harmonikus viszony kialakulásához.

A Halecki szerint már egy új korszak, az „atlanti kor” küszöbén vagyunk. Ha kiterjesztjük időben ezt a megállapítást, akkor a valódi „atlanti kor” a hidegháború után, a Szovjetunió jelentette hatalmi pólus összeomlásával kezdődött, és talán napjainkban – Kína felemelkedésével – ér véget. Az 1960-as években Halecki nagy reményekkel néz az amerikai-európai együttműködés felé, mind anyagi (katonai, gazdasági), de főleg spirituális szinten.

Halecki utal az amerikai és európai mentalitás különbségére. Az amerikaiak szerint kevesebbet foglalkoznak a történelemmel, inkább a jelenre fókuszálnak, hajlamosak demokráciájuk túlzott felmagasztalására, és kevésbé feszélyezettek a technológiai fejlődés iránt, mint az európaiak. Az európaiakat érzelmesebbnek, kevésbé anyagiasnak, ugyanakkor kevésbé idealistának látja, akik a történelemben élnek, és szkeptikusabbak a technológiai vívmányokkal kapcsolatban. Érdekes gondolata, hogy „a történelem rendkívül erős hatást gyakorolt az európaiak gondolkodására, míg az amerikaiak esetében ez a hatás, ha létezik is, sokkal gyengébbnek tűnik.” (371.) Ezek az érték- és habituskülönbségek sztereotipizálva mai napig benne vannak a köztudatban.

Halecki szerint az antikommunizmus egymáshoz kényszeríti az Egyesült Államokat és Európát, pontosabban Nyugat-Európát (hiszen a vasfüggönytől keletre eső rész, Közép-Európa egy része, és Kelet-Európa elveszett egyelőre a nyugati szövetségesek számára). De ez kevés! Halecki szerint szükség lenne egy új kormányzati és társadalmi modellre: „meg kell találni végre a legmegfelelőbb módját annak, hogyan lehet elkerülni a hatalommal és a szabadsággal való visszaélést”, és „a bölcsen kiválogatott európai és amerikai tapasztalatok tehetik képessé a szociális területen dolgozó elméleti és gyakorlati szakembereket arra, hogy az evolúciós reformokra vonatkozólag olyan javaslatokkal álljanak az atlanti közösség tagállamai, illetve az egész világ elé, melyek szükségtelessé teszik a kommunizmus által erőltetett forradalmi

változásokat." (375-376.) Halecki lényegében itt a jóléti államra utal, ha nem is nevezi néven. Ne feledjük, hogy az európai alapító atyák – Schumantól Monnet-ig és Adenauerig – egyek voltak a szociális piacgazdaság kiépítésében. Ugyanebben az időben a Demokrata Párt elindult a jóléti állam irányában, különösen Lyndon B. Johnson *Great Society* modellje révén. Vagyis Halecki azt érzékelte, hogy a két térség társadalmi modellje elkezdett közeledni egymás iránt.

Halecki a fenti gondolatokkal érdekes szemléleti támpontot ad az amerikai-európai együttműködés mai (sokszor kissé hektikusnak érzett) folyamatának értelmezéséhez. Egyrészt a két térség társadalmi modellje, szemben Halecki várakozásával, nem egyesült, hanem idővel, az 1980-as évektől egyre távolodott egymástól: Európa nagyobb fele ragaszkodott a jóléti államhoz, míg az Egyesült Államok, s nyomában Nagy-Britannia, majd óvatosabban és lassabban a Német Szövetségi Köztársaság elindult a túlzott mértékű privatizáció és reguláció útján. Másodsor, a Halecki által annyira óhajtott keresztény humanista világegység nem látszik megvalósulni. Sőt, napjainkban globális szinten a kereszténység visszaszorulása érzékelhető: az újonnan megjelenő gazdasági és katonai hatalmak – Kína, Irán, India – nem tartoznak a keresztény humanista világközösséghez, Oroszország pedig nem része a nyugati keresztény kultúrkörnek. A világrend elindult a multipolaritás irányába, kulturálisan pedig mindig is multipoláris volt: a gazdasági és katonai pólusok közül csak az Egyesült Államok és Európa reprezentálják a nyugati keresztény kultúrkört – ami a forrongó új

világban mégis közelebb hozhatja őket egymáshoz, így (talán) beteljesítve Halecki jóslatát.

info@meltanyossag.hu

www.meltanyossag.hu

0630-311-1701

1149 NAGY LAJOS KIRÁLY ÚT 167. II. 23.